

УДК 341.645:340.132(497.2)

ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА НОРМОТВОРЧУ ТА СУДОВУ ПРАКТИКУ (ДОСВІД БОЛГАРІЇ)

Мілена Славейкова-Рукова
суддя Адміністративного суду
м. Софія, Болгарія

Анотація: Європейський суд з прав людини відіграє важливу роль у вирішенні міждержавних справ і скарг окремих осіб. Тому основна мета роботи полягає у аналізі впливу рішень Європейського суду з прав людини на нормотворчу та судову практику. За об'єкт дослідження взято досвід Болгарії. У статті проаналізовано два пілотних рішення Європейського суду з прав людини, якими констатовано порушення болгарськими судами вимог статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Після набуття зазначеними рішеннями статусу остаточних, парламент Болгарії прийняв закони, якими змінив та доповнив нормативні акти положеннями, спрямованими на уникнення у майбутньому порушень, подібних тим, що виявив Європейський суд з прав людини. Автором досліджено зазначені зміни у законодавстві, акти державних органів, прийняті після набуття ними чинності, з тим, щоб проілюструвати дієвість впливу рішень Європейського суду з прав людини на удосконалення норм національних законів.

Ключові слова: пілотне рішення, розумний строк судового провадження, правовий захист, відшкодування, кримінальна справа.

ВЛИЯНИЕ РЕШЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА НА НОРМООБРАЗУЮЩУЮ И СУДЕБНУЮ ПРАКТИКУ (ОПЫТ БОЛГАРИИ)

Милена Славейкова-Рукова
судья Административного суда
г. София, Болгария

Аннотация: Европейский суд по правам человека играет важную роль в решении межгосударственных дел и жалоб отдельных лиц. Поэтому основная цель работы заключается в анализе влияния решений Европейского суда по правам человека на нормообразующую и судебную практику. За объект исследования принято опыт Болгарии. В статье проанализированы два пилотных решения Европейского суда по правам человека, которыми констатировано нарушение болгарскими судами требований статьи 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 года. После получения, указанными решениями, статуса окончательных, парламент Болгарии принял законы, которые изменили и дополнили нормативные акты положениями, направленными в будущем на избежание нарушений, подобных тем, что обнаружил Европейский суд по правам человека. Автором было исследовано указанные изменения в законодательстве, акты государственных органов, которые были приняты после вступления в силу, с тем, чтобы проиллюстрировать влияние решений Европейского суда по правам человека на совершенствование норм национальных законов.

Ключевые слова: пилотное решение, разумный срок судебного производства, правовая защита, возмещение, уголовное дело.

INFLUENCE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS DECISIONS ON THE NORMA-FORMING AND JUDICIAL PRACTICE (EXPERIENCE OF BULGARIA)

Milena Slaveykova-Rukova
Judge of the Administrative Court
Sofia, Bulgaria

Abstract: The European Court of Human Rights plays an important role in the resolution of interstate cases and individual complaints. Therefore, the main goal of the work is to analyze the impact of the decisions of the European Court of Human Rights on normative and judicial practice. For the object of study, the experience of Bulgaria is accepted. The article analyzes two pilot decisions of the European Court of Human Rights, which found violation of the requirements of Article 6 of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the Bulgarian courts. After receiving the status of the final by these decisions, the Bulgarian parliament passed laws that changed and supplemented the normative acts with provisions aimed in the future to avoid violations similar to those found by the European Court of Human Rights. The author examined these changes in legislation, acts of state bodies that were adopted after the entry into force, in order to illustrate the impact of the decisions of the European Court of Human Rights on improving the norms of national laws.

Key words: pilot decision, reasonable term of judicial proceedings, legal protection, compensation, criminal case.

Вступ

10 травня 2011 року Європейським судом з прав людини було прийнято перші три пілотні рішення у справах проти Болгарії – у справах Дімітрова та Хаманова (кримінальне провадження) та Фінгер (цивільне провадження) [1, 2]. У цих рішеннях констатовано порушення статті 6 §1 Європейської конвенції з прав людини щодо розгляду справ упродовж розумного строку та також порушення статті 13 через відсутність ефективного внутрідержавного засобу юридичного захисту у Болгарії, внаслідок чого окремі особи не мають можливості отримувати відповідну компенсацію.

У справі Дімітрова суд констатував, що його було заарештовано поліцією 21 вересня 1995 року під час спроби вкрати автомобіль. Його було доставлено у поліцейську дільницю, де він письмово визнав свою провину. Суд почав розглядати справу у 1995 році та не завершив розгляд через невідому деталь. У лютому 2002 року слідчий допитав працівників поліції, власника автомобіля та наказав провести експертизу щодо вартості вкраденого. 4 березня 2002 року Дімітрова було звинувачено у крадіжці та опитано у присутності адвокату. Він визнав свою провину. У серпні 2005 року прокуратура подала до суду звинувачення [3]. Судом було призначено засідання на травень 2006 року. Обвинувач та Дімітров стверджували, що вони дійшли угоди. Суд санкціонував угоду та присудив Дімітрова до п'яти місяців ув'язнення. Таким чином справу було завершено.

У пілотному рішенні щодо проваджень Дімітрова та Хаманова суд розглядав єдиний засіб юридичного захисту, який він визначив як дійсно ефективний у певних ситуаціях щодо тривалості кримінального судочинства у Болгарії. Цей засіб юридичного захисту було введено в законодавстві у червні 2003 року [4, 5]. Згідно з цим обвинувачений має можливість вимагати, щоб суд розпочав розгляд справи або припинив, якщо попереднє розслідування триває занадто довго. У такому випадку суд вважає даний засіб юридичного захисту неефективним, оскільки його було введено у законодавстві вже після того, як частина простроченого строку минула. Крім того, цією можливістю може скористуватися особа, проти якої офіційно було висунуто звинувачення, та цю процедуру зволікання неможливо усунути під час судової фази.

Надмірна тривалість кримінального провадження (пілотні рішення у справах Дімітрова та Хаманова)

У справі Дімітрова звинувачення було подано 21 вересня 1995 року, судочинство було завершено 18 травня 2005 року, тобто десять років та майже вісім місяців знадобилося для попереднього судового розслідування та для судової інстанції. Щоб констатувати наявність порушення статті 6 §1 Європейської конвенції з прав людини, суд виявив, що між листопадом 1995 року та лютим 2002 року не відбувалось жодної діяльності без виправданих на те причин [6]. 3 травня

2002 до березня 2005 року один з важливих свідків знаходився за кордоном, але ж це ніяк не перешкоджало заслухати його у період з 1995 по 2000 рік. Між поданням звинувачення та першим засіданням суду пролягав строк у 10 місяців.

У справі з Хамановим суд констатував, що 11 травня 1996 року проти нього було запроваджено кримінальне судочинство у зв'язку з фінансовими махінаціями під час його діяльності на посаді керуючого банківською філією [7]. У квітні 2003 року справа знаходилась ще у провадженні державної прокуратури, що було констатовано постановою Європейського суду з прав людини у справі Хаманова. У січні 2004 року суд призначив засідання для розгляду справи, при цьому термін проведення засідання переносився декілька разів – через неналежний виклик повісткою представника держави як цивільного позивача, через хворобу Хаманова, для слухання свідків та експертів, через відсутність адвоката Хаманова та через хворобу іншого звинуваченого. 29 червня 2006 року судом було прийнято рішення, яке було обґрунтовано у березні 2007 року. Після подання скарги апеляційний суд підтвердив судовий вирок своїм рішенням від 23 жовтня 2007 року. У зв'язку з поданням касаційної скарги Верховний суд підтвердив вирок Хаманову, який було винесено 9 липня 2008 року. Європейським судом з прав людини у справі Хаманова було прийнято рішення про порушення статті 6 §1 ЄКПЛ, обумовлене тривалістю розгляду більш, ніж сім років з березня 1996 по квітень 2003 року. Після цього строку до кінця судового провадження 9 липня 2008 року – у цьому випадку знадобилося п'ять років та три місяця для розгляду справи у трьох судових інстанціях – судом знов було виявлено порушення, а саме зволікання у розгляді справи районним судом Пловдіва, який проводив 11 засідань суду більш, ніж два с половиною роки, зволікання у підготовці обґрунтування рішення суду та тривалість у 14 місяців між поданням скарги проти рішення районного суду та розглядом цієї скарги у апеляційному суді [8].

Суд неодноразово мав нагоду помітити, що закон про відповідальність держави та громад за завдану шкоду не є ефективним внутрішньодержавним засобом юридичного захисту. По-перше, оскільки законна база частини судового розгляду, у якій розглядається питання по суті справи, не вважається надмірним зволіканням судочинства у кримінальній справі [9]. Про зволікання йдеться

лише у тому випадку, коли кримінальне провадження призводить до виправдання або до припинення судочинства. По-друге, розглядання претензій щодо отримання компенсації не є прискореною процедурою [10]. Претензії розглядаються у спільних судах у цивільних справах у двох, а іноді навіть у трьох судових інстанціях. Це може тривати багато років, що є несумісним з передумовою, що засіб правового захисту має бути достатньо швидкодіючим. Крім того, впровадження компенсацій за претензіями може розпочатися лише після завершення кримінального судочинства, але ніяк не паралельно з ним.

По завершенні суд дійшов висновку, що Болгарія має ввести засіб правового захисту або комбінацію правових інструментів для захисту від не виправдано надмірної тривалості розгляду кримінальної справи.

Надмірна тривалість цивільного провадження (пілотне рішення у справі Фінгер)

Подібних, хоча й специфічних висновків Європейський суд з прав людини дійшов, приймаючи другу пілотну постанову від 10 травня 2011 року у справі Фінгер проти Болгарії. Справу було розпочато 9 липня 1996 року, коли брат позивачки подав скаргу, предметом якої був спадковий будинок й дві ділянки землі у Софії та, крім того, два поля. Судовий поділ в Болгарії відбувається у дві фази [11]. У першій фазі встановлюється між якими особами відбувається поділ, про яке майно та про які частини поділу йдеться. У другій фазі розглядається вже сам поділ. Перше рішення районного суду було оголошено 15 квітня 1999 року, а друге 10 січня 2000 року. Через апеляцію брата позивачки апеляційний суд призначив велику кількість засідань – для заслуховування свідків та експертів щодо вартості та можливостей розподілу будинку та земельних ділянок. Рішенням апеляційної інстанції від 10 травня 2004 року було скасовано рішення нижчої інстанції та призначено розподіл визначених судом часток майна через жеребкування. У зв'язку з касаційною скаргою, яку подала Фінгер, 7 квітня 2005 року Верховним судом було прийнято остаточне рішення. Справу було передано далі до районного суду для визначення часток. Фінгер подала скаргу проти запропонованого розподілу, але оскільки вона знаходилась за кордоном, повістки доставлялися неналежним чином і рішення вступило в силу лише 30 травня 2006 року [12].

Європейський суд з прав людини констатував, що єдиним прискореним засобом

правового захисту в Болгарії, який було введено у липні 1999 року у законодавстві, є так звана скарга на зволікання у розгляді справи [13]. У деяких інших справах проти Болгарії (Стефанов проти Болгарії, 2007) суд встановив, що така скарга, в принципі, може бути ефективним засобом правового захисту з урахуванням специфічних обставин. У багатьох випадках суд констатував, що такий засіб правового захисту не може прискорити судочинство, наприклад, у справах до його вступу в силу, для питань, які неможливо розв'язати через скаргу на зволікання у розгляді справи, як-то відсутність документів або неналежне сповіщення, у випадках призупинення цивільного судового провадження, з метою очікування результатів кримінального судового провадження, при виникненні проблем з повістками про виклик обвинуваченого на судові засідання, або ж при зволіканні через невинувачення справ до нижчих судових інстанцій. У справі Фінгер проти Болгарії Європейський суд з прав людини вирішив також, що ця скарга на зволікання не є ефективним засобом правового захисту, оскільки основним джерелом зволікання є не стільки відмови судів планувати слухання через доречні інтервали, скільки те, що вони не змогли організувати це судочинство належним чином, оскільки була призначена чимала кількість засідань, крім того збір доказів проводився неефективно. В результаті суд виявив порушення статті 6 §1 та статті 13 Європейської конвенції з прав людини через невинувачення тривалість цивільного провадження у болгарських судах та неспроможність Болгарії ввести ефективний засіб правового захисту для надання права сторонам вимагати відповідне відшкодування.

Закони про юстицію і про відповідальність держави та громад за завдану шкоду як інструменти правового захисту проти невинуваченої тривалості судових проваджень

Після того, як було прийнято ці пілотні рішення з метою знайти ефективний внутрішньодержавний засіб правового захисту проти невинуваченої тривалості проваджень, в Болгарії було впроваджено зміни у Законі про юстицію та Законі про відповідальність держави та громад за завдану шкоду.

Разом з внесенням змін до Закону про юстицію було створено спеціальний відділ в інспекції при Верховній раді юстиції. Важливою функцією інспекції є її конституційний обов'язок перевіряти за сигналами громадян

та організацій хід судових проваджень. Завданням інспекції є заслуховування скарг на неналежну тривалість судового провадження щодо призупинених цивільних, кримінальних та адміністративних справ та також щодо попередніх проваджень у процесі та прийняття відповідних рішень. Скарги можуть подаватися громадянами та організаціями, які стверджують, що вони зазнали шкоди через зволікання у судовому провадженні.

Метою є забезпечення спрощеного шляху до отримання компенсації. Заявник не має надавати жодних доказів – вони збираються спеціальним відділом [14]. Процес розгляду справи інспекцією є безкоштовним. Процедура триває щонайбільш шість місяців та може завершитись домовленістю з Міністром юстиції, яка гарантує швидке отримання компенсації з максимальним розміром 10 000 болгарських левів (еквівалент близько 5 000 євро). Цей механізм відшкодування має зворотну силу та є доступним для позивачів, які вже зазнали порушення розумної тривалості судового провадження до вступу в силу закону із внесеними змінами, включаючи також скарги, які вже було подано до Європейського суду з прав людини та які знаходяться на розгляді.

Через шість місяців після вступу в силу змін у законі або після повідомлення про реєстрацію в Європейському суді з прав людини позивачі, які вже подали скаргу до суду, можуть скористатися цим новим внутрішньодержавним засобом правового захисту. Міністром юстиції враховується загальна тривалість провадження та тривалість зволікання, відповідальність за це покладається на відповідні компетентні органи. Міністр може відхилити скаргу, якщо встановлено, що тривалість провадження не перевищує розумний строк або що зволікання спричинено діями чи бездіяльністю заявника або його законних представників. Апеляція на правовий акт Міністра юстиції не може подаватись, але відкритим залишається шлях загального судочинства по суті самої кримінальної справи. Якщо міністр юстиції констатує порушення розумної тривалості розгляду справи, він визначає розмір компенсації відповідно до судової практики ЄСПЛ та пропонує дійти домовленості з позивачем. Позивачі, які отримали компенсацію в результаті цієї процедури, вже не можуть подавати скаргу до суду з тих же самих причин.

Голова інспекції мусить кожного кварталу надсилати до Верховної ради юстиції дані щодо порушень, які було виявлено, а Мі-

ністр юстиції має інформувати щодо компенсацій, які було виплачено [11]. Верховна рада юстиції аналізує причини порушення кожні шість місяців та впроваджує заходи з метою їх усунення.

Водночас із внесенням змін до Закону про відповідальність держави та громад за завдану шкоду розширяється сфера дії закону ще на одну чітко врегульовану можливість для громадян та юридичних осіб. Вони можуть подавати заяву на відшкодування внаслідок порушення їх права на перевірку та скасування справи протягом розумного строку відповідно до статті 6 §1 Європейської конвенції з прав людини. На відміну від вищевказаної процедури скаргу можна подавати також, якщо йдеться про незавершену справу, що, в свою чергу, не є перепорою для подання скарги після завершення розгляду цієї ж самої справи. Обсяг цього засобу правового захисту орієнтовано також на діяльність правоохоронних та слідчих органів – слідчих та поліцейських слідчих. Державне мито не дуже високе та складає 10 болгарських левів для громадян та 25 болгарських левів для юридичних осіб. Внесені зміни до закону мають зворотну силу. Через шість місяців після вступу в силу змін у законі або після повідомлення про реєстрацію в Європейському суді з прав людини заяви на відшкодування можуть подаватися також тими особами, чий скарги було відхилено Європейським судом з прав людини, оскільки вони не скористалися новим введеним внутрішньодержавним засобом правового засобу та їх справа знаходиться ще на розгляді у національному суді [15]. Протягом цього строку заяви на відшкодування після внесення змін до Закону про юстицію можуть подавати особи, якщо розгляд їх справи у національних судах вже завершено. Громадяни та юридичні особи можуть подавати заяву на компенсацію згідно з Законом про відповідальність держави та громад за завдану шкоду, якщо розгляд їх справи вже завершено, тільки у випадках, якщо вони вже скористувались новою

процедурою Закону юстиції і в результаті цього не було досягнуто угоди.

Висновки

Представлені механізми відшкодування, які було запроваджено у Болгарії – адміністративний після внесення змін до Закону про юстицію та судовий після внесення змін до Закону про відповідальність держави та громад за завдану шкоду – точно відповідають критеріям ЄСПЛ. Європейський суд з прав людини вважає, що адміністративний засіб правового захисту є ефективним, оскільки інспекція при Верховній раді юстиції є незалежною та об'єктивною.

25 червня 2013 року Європейським судом з прав людини було прийнято два рішення щодо визнання допустимості – скарга № 65187/10 Антон Антонов Балакчиев та інші проти Болгарії (надмірна тривалість цивільного судочинства у зв'язку із спором щодо повернення прав на майно), скарга № 6194/11 від Поляни Іванової Валчевої та заява № 34887/11 від Еньо Николова Абрашева через надмірну тривалість кримінального судочинства. У своїх рішеннях ЄСПЛ оцінює механізми відшкодування, які було впроваджено після виходу двох пілотних рішень, за загальними критеріями (існування гарантій судочинства щодо застосування їх для провадження по суті справи, витрати, швидкість, обсяг, своєчасна сплата компенсації) та доходить висновку, що обидва механізми при порівнянні – заява на компенсацію згідно з Законом про юстицію та право на відшкодування шкоди чи збитків – можуть розглядатися як ефективні внутрішньодержавні засоби правового захисту проти надмірної тривалості розгляду справ у цивільних, кримінальних та адміністративних судах Болгарії. Скарги, з огляду на передбачені у перехідних та заключних рішеннях ретроактивні механізми, вважаються неприпустимими для заявників, які ще до вступу в силу закону подавали скаргу до ЄСПЛ через їх можливості застосувати нові засоби правового захисту.

Список використаних джерел

- [1] Benvenuti, E., Harel, A. (2017). Embracing the tension between national and international human rights law: The case for discordant parity. *International Journal of Constitutional Law*, **15**(1), 36–59.
- [2] Пташинська В. П. (2015). Вплив рішень Європейського суду з прав людини на національну імплементацію конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Актуальні проблеми політики*, **56**, 129–136.
- [3] Roxstrom, E., Gibney, M. (2017). Human Rights and State Jurisdiction. *Human Rights Review*, **18**(2), 129–150.
- [4] The Foundation of International Human Rights Law. Режим доступу: <http://www.un.org/en/sections/universal-declaration/foundation-international-human-rights-law/index.html> (дата перегляду: 19.11.2017).
- [5] Wilson, E.A. (2016). Restrictive National Laws Affecting Human Rights Civil Society Organizations: A Legal Analysis. *Journal of Human Rights Practice*, **8**(3), 329–357.
- [6] Ropp, S.C. (2016). Legitimacy in Global Politics. *Human Rights Review*, **17**(3), 391–396.

- [7] Glas, L.R. (2017). The European Court of Human Rights' Use of Non-Binding and Standard-Setting Council of Europe Documents. *Human Rights Law Review*, **17(1)**, 97–125.
- [8] Ferrone, V. (2017). The Rights of History: Enlightenment and Human Rights. *Human Rights Quarterly*, **39(1)**, 130–141.
- [9] De Beco, G. (2017). Protecting the Invisible: An Intersectional Approach to International Human Rights Law. *Human Rights Law Review*, **17(4)**, 633–663.
- [10] Çali, B., Ghanea, N., Jones, B. (2016). Domestic Effects of Human Rights Treaty Ratification in the Member States of the Gulf Cooperation Council. *Human Rights Quarterly*, **38(1)**, 21–57.
- [11] Universal Declaration of Human Rights. Режим доступу: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (дата перегляду: 21.09.2017).
- [12] Voland, T., Schiebel B. (2017). Advisory Opinions of the European Court of Human Rights: Unbalancing the System of Human Rights Protection in Europe? *Human Rights Law Review*, **17(1)**, 73–95.
- [13] De Varennes, F., Kuzborska, E. (2015). Human Rights and a Person's Name: Legal Trends and Challenges. *Human Rights Quarterly*, **37(4)**, 977–1023.
- [14] Baumgartner, E. Hamber, B., Jones, B., Kelly, G., Oliveira, I. (2016). Documentation, Human Rights and Transitional Justice. *Journal of Human Rights Practice*, **8(1)**, 1–5.
- [15] Refugee Rights. Режим доступу: <https://www.hrw.org/topic/refugee-rights> (дата перегляду: 18.09.2017).

References

- [1] Benvenisti, E., Harel, A. (2017). Embracing the tension between national and international human rights law: The case for discordant parity. *International Journal of Constitutional Law*, **15(1)**, 36–59.
- [2] Ptashinska, V.P. (2015). Impact of decisions of the European Court of Human Rights on the national implementation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *Actual Problems of Politics*, **56**, 129–136.
- [3] Roxstrom, E., Gibney, M. (2017). Human Rights and State Jurisdiction. *Human Rights Review*, **18(2)**, 129–150.
- [4] The Foundation of International Human Rights Law. Available at: <http://www.un.org/en/sections/universal-declaration/foundation-international-human-rights-law/index.html> (Date Accessed: 19.11.2017).
- [5] Wilson, E.A. (2016). Restrictive National Laws Affecting Human Rights Civil Society Organizations: A Legal Analysis. *Journal of Human Rights Practice*, **8(3)**, 329–357.
- [6] Ropp, S.C. (2016). Legitimacy in Global Politics, *Human Rights Review*, **17(3)**, 391–396.
- [7] Glas, L.R. (2017). The European Court of Human Rights' Use of Non-Binding and Standard-Setting Council of Europe Documents. *Human Rights Law Review*, **17(1)**, 97–125.
- [8] Ferrone, V. (2017). The Rights of History: Enlightenment and Human Rights. *Human Rights Quarterly*, **39(1)**, 130–141.
- [9] De Beco, G. (2017). Protecting the Invisible: An Intersectional Approach to International Human Rights Law. *Human Rights Law Review*, **17(4)**, 633–663.
- [10] Çali, B., Ghanea, N., Jones, B. (2016). Domestic Effects of Human Rights Treaty Ratification in the Member States of the Gulf Cooperation Council. *Human Rights Quarterly*, **38(1)**, 21–57.
- [11] Universal Declaration of Human Rights. Available at: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (Date Accessed: 21.09.2017).
- [12] Voland, T., Schiebel B. (2017). Advisory Opinions of the European Court of Human Rights: Unbalancing the System of Human Rights Protection in Europe? *Human Rights Law Review*, **17(1)**, 73–95.
- [13] De Varennes, F., Kuzborska, E. (2015). Human Rights and a Person's Name: Legal Trends and Challenges. *Human Rights Quarterly*, **37(4)**, 977–1023.
- [14] Baumgartner, E. Hamber, B., Jones, B., Kelly, G., Oliveira, I. (2016). Documentation, Human Rights and Transitional Justice. *Journal of Human Rights Practice*, **8(1)**, 1–5.
- [15] Refugee Rights. Available at: <https://www.hrw.org/topic/refugee-rights> (Date Accessed: 18.09.2017).